

JOSE AGERREREN OMENEZ

Iruñea, 1989-XII-29

Patxi Zabaleta

Jaun-Andre Agurgarriok

Gaur bezelako egun batean, orain dela ehun urte, 1889.eko Abenduaren hogeitabederatzian jaio zen Iruñean Jose Agerre Santesteban Jauna, euskal idazle eta Euskaltzaindiko kidea izandakoa.

Horregatik gaur omenaldi hau haren eta Migel Javier Urmenetaren oroimenez egiterakoan, eta lehenik, haren nortasun eta izaera adierazi nahi nituzke, ondoren beraren idazlanak eta eritziak zer edo zer aipatzeko.

Jose Agerreren nortasun eta bizimodua

Jose Agerre sendi apal batekoa zen. Haren aita, Eulogio Agerre, Aezkoako Ariakoa zen jatorriz eta zurgintzara Iruñera ezkon aurretik etorria. Ama berriz, Benita Santesteban, berez Iruñekoa. Aitak bazekien euskaraz, Aezkoako euskalkiaz alegia. Baina amak ez zekienez gero, semeari ere ez zioten erakutsi. Jose Agerre horregatik, eta gaur erabiliko genukeen hizketa moduan, euskaldun berria zen; edo zehazkiago esateagatik, ez zuen euskara bere amarengandik eta bere haurtzaroan ikasi, baizik ondorean.

Halere ezin ukatu haren aita euskaraz egiten zuena izateak eta baita ere bere ia betiko bizileku izan zen Iruñeak kutsu bat ezarri ziola; haren hizkuntza ondorean aipatuko eta adierazirik geldituko den bezela gipuzkera oinarri duelarik osatutako hizkera garbizale eta berrizale bat da, baina beti Nafarroako euskalkien kutsuz eta esarez horniturik.

Mutikotan apaizetarako ikasketak hasi zituen; seminariora joan zen alegia; eta bertan ihardun zuen apaiz egiteko gutxi falta zuen arte; urte bat inguru hain zuzen ere. Horiek izan ziren haren ikasketak; ez baitzuen inoiz beste unibertsitate mailako edo beste edozein mailatako titulurik atera.

Baina bere izaerak bultzatzen zizkion jokaeren arauera, asko zuen Jose Agerre jaunak autodidakta edo berez ikasitako kutsutik. Esate baterako bere azken bizibidea, ondorean aipatuko dugun bezela, hizkuntzak irakastea izan zen. Hizkuntza mordo bat irakasten zituen, grekoa, alemaniera, ingelesa, frantsesa eta euskara. Horietatik oinarriak seminarioko ikasketatan hartu bazituen ere, ondorean zuen gehiena hornitu.

Apaizgintzako ikasketak utzirik, eta behin bere betikoa izanen zen bizimodu sekularrera atxikirik, 1913.urtean Iruñeko batzokia tokiz aldatzea erabaki zutenean, jeltkideen buruzagi taldea osatuz, idazkaria bezela agertzen zaigu. Jesús Chueca historigileak dakarrenez, (1) urte horretan, Agerre jaunak hogeitalau zituelarik alegia, delako batzokia San Jose delako plazatik Zapateria karrikara eraman bait zuten. Buruzagitza horretan kideak beste batzuren artean Manuel Aranzadi, Santiago Kuntxillos eta Felix Garcia Larratxe zituen. Zapateria kaleko Egoitza horretan iraun zuen batzokiak 1936.eko gudua hasi zen arte eta bertan atxilotu zuten lehen aldiz Agerre jauna hogeita hiru urte beranduago.

Errepublika arte ordea Agerre ez da politika eta kazetaritzara soilik begira egonen den gizakia. Lehenik ezagutzen zaion lanbidea Iruñeko “Mugica, Arellano y Cia” entresako langile bezela da.

Hain zuzen ere entresaka horrek bidalirik joan zen Sevilla-ra (Sibiriara) 1920.urtean, han ezarri behar zuten ordezkartzaren buru bezela. Mugica, Arellano y Cia delakoa nekazalgoko tresneria egin eta batez ere saltzen ziharduen lantegia zen; garai hartan Iruñean zen garrantzitsuenetakoa. Erabakirik Sevillan ordezkartzita ipintzea, hara joatea eskaini edo/eta hara bidali zuten Agerre jauna. Eta han, Sevillan (Sibilian) bizi izan zen 1931.urtea arte. Sevillan zegoelarik ordea, hemen Iruñeko beste lagun batekin elkaturik armak saltzeko denda bat erosi zuten eta orduan beste bizibide hori hartu zuten. Gainera han Sevillan, eta hain zuzen ere, bigarren bizibide hori zuelarik, armeria alegia, beraren anaia baten bitartez ezagutu zuen Agoizko Modesta Zelaia eta berarekin ezkondu eta bertan bizitzen jarri ziren. Bi seme alaba izan zuten, Sevillan bizi zirelarik biak, Jose Migel eta Mirentxu baina Agoitzen jaiok, “aitak hemengoak izatea nahi omen zuelako”, beraiek gogoratzen duten bezela (2).

Sevillan zegoela errepublika etortzen da eta hain zuzen ere 1931. urtean zeukaten arma denda asaldatua eta lapurtua izan zen. Orduan Jose Agerrek Zakarias Zulategi beraren kide ohiari saldu egin zion bere

(1) Geronimo de Ustariz Institutuko Boletina, 3. zenbk.

(2) Miren Agerrek aipatutakoa.

Luis Villasante: *Historia de la Literatura Vasca*, 435. atala.

Joan Maria Torrealdai: *Euskal Idazleak Gaur*, Jakin, Arantzazu, 1977.

zattia eta Iruñera itzuli zen bizitzera. Manuel Iruxo, hain berea zuen farre murriz eta ironiaz ordea ondorean ere urte hauek aipatzeagatik “pepe Sevilla” esaten omen zion laguntasunez.

Sevillara joan aurretik ordea gertatzen da Jose Agerrek Euskaltzaindiarekin izan zuen lehen harremanen gora-behera. Euskaltzaindia, jakina den bezela, Eusko Ikaskuntzak Oñatin 1918.urtean egindako biltzarre nagusian sortzen da. Bertan izendaturik gelditu ziren lehen lau euskaltzainak, hain zuzen ere Azkue, Eleizalde, Urkixo eta Kanpion jaunak. Baita ere ordea Oñatin eta aipatutako biltzarrean Euskaltzaindiaren Arautegiko egitasmo edo aurreproiektu bat onarturik gelditu zen eta honek zioenez hamabi euskaltzain oso behar ziren izendatu. 1919.urteko Irailaren hamabian, Eusko Ikaskuntzak deiturik, Gipuzkoako Aldundian bildu ziren lehen lau euskaltzainak eta baita ere euskal argitalpen edo agerkeria guztien ordezkariak eta hamabirainoko euskaltzain osoa izandatu zituzten. Hamabi horien artean hain zuzen ere, bat Jose Agerre Santesteban zen.

Baina laster hamabi hoiretatik lau desagertzen dira. Bi hil egin zirelako, Txomin Agirre eta Pierre Broussin hain zuzen ere. Eta beste bi berriz, Adima eta Agerre, kargua utzi egiten dutelako.

Guzti hau Luis Villasanteren Euskal Literaturaren historian azaltzen da eta aldaketa haundirik gabe ere Juan M. Torrealdairen “Euskal Idazleak Gaur” liburuan, nahiz eta gero liburu honetan bertan Jose Agerrere-na eta beste batena bezela —A. Gatehiteguy- bezela ematen den, beste Agerre batena den liburua, Laborantza, Laborantzatik hobeki bizitzeko. Bigarren Agerre hau Miarrizteko apaiz eta Baionako kalonjea da. Bada gainera ere beste hirugarren idazle Agerre bat, Bizkaikoa. Eta izenen berdintasunaz aritzean Axularren ere Agerre zela aipatu egin beharko genuke.

* * *

Zergatik utzi zuen Agerrek Euskaltzaindiko kargua edo/eta zergatik utzierazi zioten?

Ikusirik bere bizimodua eta baita ere bere seme-alabei galdegin ondorean, zera aipatu behar, 1919.urteko erdialdean izan zen izendatze hori; garai horretan Agerre “Mugica, Arellano y Cia” zelakoarentzat ari zen lanean eta hurrengo urtean hain zuzen ere 1920. Sevillara joaten da bizitzera, eta orduan badirudi badagoela hor arrazoinik kargu hori ezin eramane zezakeela pentsatzeko.

Villasante jaunari ordea entzun izan diot badirela Azkue jaunak egindako gutunak adieraziz Agerreri ezin bazuen kargua bere bizkar

eraman utz zezala. Eta jarrera edo jokabide horrek, lehen aipatutako arrazoinekin kontraesanik izan gabe, badu gainera beste oinarri bat ere, ez zela alegia Agerre bakarrik izan kargu utzi zuena garai hartan, baizik eta baita ere Adima jauna.

Ondoren ordea ez da gehiago holakorik gertatu, eta horri buruz aipagarriena Agerre bera ordezkatu zuena Euskaltzaindian, Aita Damaso Intza jauna alegia, hogeitaz baina gehiago atzerriraturik izan baitzen.

Nire iduria da kargua uzteko arrazoina kanpora bizitzera joatekoarena izan zela da gehien batean. Berak joan zenean ez baitzekien noiz arte zijoan gainera. Baina iduri hori eusteko bada beste arrazoin bat ere. Jose Agerrek bere azken urteetan ere baditu idatziak izenpetzean “euskaltzaindiko” hitza, bere izenari erasten dizkionak.

Gainera haren seme alabek gordetzen dituzten paperetan hil aurretik, Euskaltzainditik hartzen zituen gutunak eta eskutitzak ongi baino hobeki gorderik daude. Eta azkenik ez zitzaion inoiz Euskaltzaindiarekiko uste txarrik ikusi; alderantziz bere azken ekintzak *Principe de Viana* aldizkaria eta erakundearen inguruan izan ziren Urmeneta, Diez de Ulzurrun, eta holako kideekin eta talde horrek harreman eta kidetza sendoa izan zuen beti Euskaltzaindiko egitura eta jokabideekin.

Errepublika etortzean eta aipatutako gora-behera guzti horen ondoren Jose Agerre bere familiarekin Sevillatik Iruñera etorri zen bizitzera, 1931.urtean zehazki.

Iruñean, hurrengo urtean, 1932.an izendatzen dute Eusko Ikaskuntzako Nafarroako Ordezkaritzako idazkaria. Egia esateko ordezkari horrek ez zuen Errepublika garai hartan lan gehiegirik azaldu, eta lanbide horretarako izendatzeko ere izan zuen Jose Agerrek aurkakorik, Ramón Gofñi izenekoa hain zuzen ere.

Behin Iruñean eta errepublika garaian, berriro ere politikako munduan murgiltzen da, eta Napar Buru Batzarrea deitutako jeltxoen batzordean azaltzen da berriro eta hain zuzen ere 1935.urtean buru bezela delarik.

Urte horretan bertan kazetaritzan gero eta gehiago murgilduz doalarik *La Voz de Navarra* egunkariko zuzendaritzara iristen da. Eta lanbide horretan aritzekoa zen gerratea hasi egun ber-bererarte.

Gerratea hasitzat ematen den egunean bertan, 1936-ko Uztailaren 18an ere *La Voz de Navarra* egunkaria atera egin zen kalera. Eta hurrengo egunean, Zapateria kaleko batzokiaz gainera egunkariaren beraren egoitza zenean atxilotu zuten lehen aldiz Jose Agerre jauna.

Jakina den bezela gainera, egunkari horretan zeudenak atxilotu edo bidali eta bakarrik egun batzu beranduago atera zuten frankismoko lehen egunkari bezela ezaguna izan zen Iruñeko *Arriba España* periodikoa, Fermin Izurdiaga apaizaren zuzendaritzapean. Etxeak izenez aldatu ere egin gabe, gaur arte gertatu zen guzti hori.

La Voz de Navarra egunkariaren zazpi zuzendarietatik azkenekoa izan zen bada Jose Agerre. Jesús Chueca jaunak aipatzen du ere Manuel Iruixoren idazkietan azaltzen denez, Miguel Espartza *La Voz de Navarra*-ko azken aurreko zuzendari politikoki jaimista, nahiz eta euskaltzalea zenarekin eta zetorrela inolaz ere bat Agerre jauna eta adierazi zuela gainera Espartza egunkarian zegoen bitartean ez zuela bertan lanik eginen. Aipatutako Migel Espartza hau, egunkari bereko lehen zuzendaria izandako Eladio Espartzaren lehengusua bazen ere, ez ziren iduri berdinakoa gizarteari buruzko idurietan.

Jose Agerrek Errepublikako garai horretan eta batez ere egunkarian “Gurbindo” izengoitia erabiltzen du. Beraren politikako izengoitia zela dirudi izen horrek, baina bere azken urteetan egiten zuen olerkiren batean ere, berriro, izenorde hori bera ere erabiltzen du. Zergatik “Gurbindo”? Haren sendikoek dioenez ez zuen ez abizenik, ezta jatorrizko edo gurasoen sorterriko topinimiarekin zerikusirik. Badirudi beraz, izengoiti hori, politika mailako borroketan erabiltzen hasi zela eta gero batez ere kazetaritzako lanetan erabiltzen jarraitu egin zuela. Gerrate ondorean izen hori baztertu egin zuen, baina berriro, esan bezela noiz behinka erabili zuen beraren azken urteetan.

Hogeitamaseko gerratea hasi zen egunean bada egunkaria atera zen eta hurrengoan atxilotu zuten Agerre. Berriro ere beste bi aldiz atxilotu zuten, 41 eta 46 noski. Guztira ia bi urte egin zuen giltzapean eta epaiketa bat izan zuen. Bizia ez baldin bazioten kendu lehen egun haietan, txiripaz izan zela aitortu behar; batetik sendi harremanak zituen altxatu zirenen artean. Eta bestetik gizaseme errespetatua izan zen gehienetan pertsona bezela. Gerra ondoren betire Urbiola, Ariztia, Etxeberria, Ezkurdia eta beste hainbesterekin azaltzen da behin eta berriro presoan laguntzan, eta beste informazioko harremanetan.

Beste saiaera batzutan ere aritua zen Agerre Errepublika garaiean. Lehenago, 1923.an izandako euskal eskolak tajutzen eta antolatzen saiatu ziren 1934.tik aurrera guraso talde bat. “Escuelas Vascas” deitutako elkar-
tea sorturik bi tokitan jarri zituzten gelak, Karlos III. kalean zegoen txalet batean, orain Nafarroako Aurrezki Kutxa dagoenean hain zuzen ere, eta baita ere Eskolapioen orduan egin berria zen ikastetxean, haundiegia zutenez gero gela pare bat uzten baitzieten. Iruñean bigarren aldiz ipini zen euskal eskola hauetan ehun eta berrogeiren bat ikasle izateraino iritsi ziren, bi edo hiru irakasle zutelarik.

Gerrate ondoren, galdurik zuen lanbidea, baina ez zen erbesterratu, baizik eta Iruñean gelditu zen bizitzen. Ondasun edo patrimonio gutxiko gizasemea zenez gero eta seme-alabak ikasteko adinean zituenez gero, egin zezakeen lan bakarrari ekin zion, hizkuntzak erakusteari. Bere etxean bertan eta bera bakarrik irakasle zelarik lau edo bost hizkuntza ematen zuen, beti eskola partikularrak izenez. Beraren lanbide horri izena ere jarri zion, “poliglos” hain zuzen ere.

Haren ikasleek diotenez euskara gramatikaren bitartez erakusten zuen, Umandiren *gramatika* erabiltzen zuen batipat. Eta gainera bere apunte batzu ere ematen zituen, liburuaren osagarri bezela. Ez zuen bada oraingo metodologiarik ezagutu.

Seme-alabek ikasketak bukatu zituzten neurrian ikastaldi edo klase gutxiago eman beharra etorri zitzaion, baina beti azkenerarte klaseren bat ematen jarraitu zuen.

Jose Agerre bihotzekoak emanda 1962.ko Urriaren 19an hil zen, 72 urte zuelarik eta *Diario de Navarra* egunkariko hainbeste urtez zuzendaria izandako Garcilaso hil zen egun berberean. Errepublika garaian gogorki polemizatutakoak ziren biak. Bi egunkaria horien artean, besterik beste, Nafarroaren konkistari buruzko eztabaida eta polemika bortitza izan ziren ezagunenak, hain zuzen ere Fernando el Catolico ala el Falsario zelakoak, batzuek eta besteek deitzen zuten bezela, erabili zuen bula egiazkoa zen ala ez. Jarrera guzti hauetan Agerrerengan nabaria da Arturo Kanpionen eragina, nabaria den bezela ere bere jarrera eta pentsakera progresista ondasun komunalen defentsan eta nekazarien bizibideaz duen arduran.

Jakin grina izugarriko gizona, edozein gai ukitzeko eta aztertzeko premia sumatzen zuen. Horregatik ukitzen dituen gaiak era guztitakoak dira. Baina euskararen zaletasunak beti iraun zion eta azkeneko urteetan, esan bezela Diez de Ulzurrunekin, Irigaraytarrekin, Tirapu eta Urmene-tarekin herriz herri ibiltzeari ekin zion. Hori izan zen idatziez gain bere azken emaitza.

Jose Agerrearen idazkera eta idazlanak

Agerrek bazituen harremanak, baina idazle bezela bakartizat jo behar dugu. Bere garaian, Iruñean bizi zen esate baterako Blas Fagoaga eta hain zuzen ere bien eskuzko idazkerak badu antza, baina harreman horrek ez zituen eraman beren idazkerak elkarrenganatzera.

Agerrek berak aipatzen digu ere beste artikulua batean Iruñeko beste euskal idazle bat, Alejandro Tapia Perurena, baina horri buruzko azterke-

ta egiten duenean Onaindiaren *Milla Olerki Eder* delakoan dituenak azterzen ditu.

Giro benetan ez zen nolanhikoa eta hori guztia ere kontutan hartu behar.

Bigarren berezitasuna zera da, Agerrek ehunka eta ehunka orrialde idatziak izanagatik, eta esan nezake gehiago, ehunka eta ehunka olerki izanagatik ere ez zuen liburu eta ezta liburuxka bat ere argitaratu. Argitaratzen zituen aldizkari eta egunkarietan. Kazetari anima zuen neurri haundi batean. Artikuluak eta olerkiak eta saiaera motzak dira bere emaitza batez ere. Eta ez bakarrik *La Voz de Navarra* delakoan aritu zenez geroztik, baizik eta lehenagotik ere. Gaiak ez ditu behin ukitzen, baizik gai berera behin eta berriro itzultzen da. Baditu hiru, lau eta bost edo gehiago aldiz moldatutako eta birmoldatutako olerkiak eta baita ere idazlanak. Baina behin gai bat erabiltzen duenean eta ikuspegi bat ematen dionean, artikulua edo olerkia dela eta argitaratzen baldin bada, ez du gehiago biltzeko grinarik izan. Beraren sendikoek ere galdera honi ezin diote erantzunik eman. Zergatik ez ote zituen bildu bere idazlan hain ugariak? Agian, esan bezela, bere kazetari izaerak egunerokotasunera bultzatzen zuelako, eta behin argia ikusiz gero berena egina zutela uste zuelako. Aipatu behar da ere ez zela batere erraza liburuak argitaratzea... baina iduritzen zait, Jose Agerrek, nahi izan balu eta saiatu izan balitz bilduma bihurtzen argitaratuak eta argitaratu gabeak dituenak lor zezakeela.

Eta non diren Agerreren lanak esan baino lehenago, beste bitxitasun bat ere esan egin behar; Agerreren poemagintza lana, olerkigintza, oso zabala eta haundia izanik gehien gehiena euskaraz dagoela. Prosa berri, artikuluak eta ereportaiak edo beste edozein motatako prosako idazlanak hamarretatik bederatzi espainolez daude. Baditu hitz lauz edo prosaz egindako artikuluak eta lanak ere euskaraz eta ez gutxi, egia da, baina esandako tajuak.

Argitaratuta dituen euskal idazlanak, batez ere, esan bezela olerkiak, hurrengo argitalpen hauetan agertzen dira gutxienez:

Zeruko Argia, Argia, Egan, Olerti, Amayur, Pregón, Principe de Viana, Euzkadi, Alderdi, Karmel, Euzko Gogoa, Euskal Herria, Euzkerea, Iruñeko Aurrezki Kutxa Munizipaleko *almanake* edo *urtekarietan, La Voz de Navarra* egunkarian eta *El Pensamiento Navarro* egunkarian.

Azkenik aipatutako egunkari horretan, *El Pensamiento Navarro*-n, alegia, urte askotan idatzi zuen. Bazituen bertan lan egiten zuten bi kazetari adiskide; bata Zelso Torrea, Iñarbe; eta bestea Xanti Andia, kiroleiaz aritzen zena. Gainera agian bere euskalzaletasunetik hurbilago sumatzen zuen egunkari hau bestea baino. Eta gerra ondoretik hasi eta

hil zen arte hor idatzi zuen Agerrek. Gehienetan olerkiren bat euskaraz eta sarreran eta agian bukaeran hitz lauz edo prosaz argitasun piskaren bat zekarkiokkeen komentarioa. Erabiltzen zituen gaiak, alegia, erlijioakoak, folklorekoak eta noizean behin ohiturei edo gertakizun arraroren bati zegokion zer edo zer. Politikako gaiak alegia ezta aipatu ere.

Argitara emandako idazlan horietaz gainera Agerrek baditu argitaratu gabeak beste olerki eta idazlan multzo haundi bat. Beraren alaba Mirentxuk zortzi edo hamar karpetatan bildurik dauzka. Gehienak zuzenduak daude, zirriborro mailan besteren batzu; gai berari buruz eta erabilpen berdintsuaz beste zenbait. Baina beren lekukotasuna dutenez gero, argitartzea merezi luke, behar bezela aztertu eta kokatu ondorean. Lan hori argitaratuak direnetatik hasi eta argitaratu gabeak direnetaraino prestatzen ari da, lehenik olerkiei buruz; gero euskal artikuluei buruz egin beharko litzateke eta azkenik agian beste lan guztiari buruz.

* * *

Agerrenen gaiak poemagintzan ez dira asko. Lehenik eta behin erlijio gaia aipatu behar. Erlijioko gaietako buruzko olerki asko du, garizuma dela, eguberriak direla, pentekoste dela eta abar. Olerki batzutan mistizismora era ia-ia helduan dela esan genezake eta agian honetan hainbeste miresten zuen Orixe-ren eragina ere nabari zaio. Orixeri buruz idazten duenean izen lagun eta goraipamenezko adjektibo guztiak eskas zaizkio.

Hortaz gainera giza harreman eta maitasunari buruzko olerki mordoa ere badu; askotan halako kutsu bihurri samar batez. Maitasuna da —liriko mailan— alegia bere bigarren olerkigintzarako asmo eta gogo iturria.

Epika mailan ditu beste zenbait lan. Xabierko San Frantziskori edo Aralarko Mikel Deunari, bere esateko moduan, olerki bat egiten dionean, nabari da gainera bere euskal sena eta gogoa ere adierazi nahi dituela gelditzen zaion bide bakarretik. Epika kutsua dute bada holako poema batzu.

Eta azkenik folklore eta ohituretako gorabeherak, bizimoduko ezinak eta pozak, baina jende xumearen ikuspegitik, herri euskaldun baten ikuspegitik.

Grafia alegia, nahiz eta bere zalantza eta ezberdintasunekin, batasunaren aurrekoa du. Joskeran nabari zaio noiz behinka euskara ez dela bere betiko hizkuntza, baina aberatsa eta mardula da bere hizkuntza.

Hizkuntzarekiko jarrera purista edo aranista batena du jeneralki, zenbait Nafarroako bereizitasun erantsiz. Baina hizkuntza berriki hartua dutenek bezela, eta batez ere hizkuntza klasikoetan jantzia bezela asko-

tan hitzaren etimologia bilatzen du, erabilpena baino gehiago; beste batzutan berriz gonparabidea jartzen du baita grekoko hitzekin ere. Beraz joera kulturalista dei genezakeen hori du.

Betire, euskaraz eta espainolez ez du ere estilo bera. Espainolez, nire ustetan, askotan burruka kutsua nabari zaio. Euskaraz herrikoia goa izaten saiatzen da.

Eta beti gizaseme orekatua dugu, ekilibratua, moderatua, aritzen dena teknikaren eta munduaren aurrerapenekin. Gizaldi gogor bat gertatu zitzaion Irunshemea zen Jose Agerre Santesteban, Don Jose.